Володимир Юкало

МУЗЕЙ-САДИБА СЛАВЕТНОГО ЗАСНОВНИКА «ТЕРНОПІЛЬСЬКИХ ТЕАТРАЛЬНИХ ВЕЧОРІВ» І «БЕРЕЗОЛЯ»

Тернопільський державний медичний університет
ім. І. Я. Горбачевського

У статті описано Меморіальний музей-садибу Леся Курбаса, заснований 20 років тому в Старому Скалаті Підволочиського району Тернопільської області.

Ім'я великого режисера театру і кіно, актора, теоретика і реформатора театру, драматурга і публіциста, перекладача, педагога, народного артиста УРСР Леся (Олександра-Зенона) Курбаса (1887-1937) тісно пов'язане з Тернопільщиною. Тут у селі Старий Скалат (тепер Підволочиського району Тернопільської області) у діда Пилипа Івановича Курбаса, настоятеля місцевої греко-католицької церкви, Лесь жив у 1893-1908 і в 1912-1914 рр. Саме тут минули його дитячі та юнацькі роки (іл. 1). Звідси він вирушав на навчання до Тернопільської української гімназії, Віденського та Львівського університетів. Тут 1907 р. написав одну із двох своїх новел – «Сни» (вперше опубліковано в журналі «Україна», 1987, № 9). Тут стоїть церква безсрібників Косми і Дам'яна, де 40 років правив його дідо (іл. 2). Неподалік від храму він і похований, як і Лесева баба Осипа, батько – відомий галицький актор і режисер Степан Янович (сценічний псевдонім), брат Нестор (іл. 3).

19 лютого 1987 р., напередодні 100-річчя від дня народження славетного режисера, за рішенням ЮНЕСКО у Старому Скалаті відкрито Меморіальний музей-садибу Леся Курбаса. Експозицію розгорнуто в п'ятьох кімнатах парафіяльного будинку, в якому мешкала родина Курбасів. На стіні дому встановлено дві меморіальні дошки – на честь Леся Курбаса та його батька Степана Пилиповича Яновича-Курбаса (скульптор Іван Козлик).

Навколо будівлі виплекано сад, який нагадує той, що був тут у Лесеві дитячі роки. Під вікнами дідової оселі колись ріс величезний дуб. На тому місці тепер молоденький дубок. Оточують будинок яблуні, груші, вишні, сливи, горіхи. Багато з них посаджено в рік заснування музею-садиби.

Відкриттю музею передувала більш як двадцятирічна праця науковців Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Вони вивчали архівні матеріалів, періодику 20-30-х рр. XX ст., листувалися з колишніми акторами, колегами і учнями Л. Курбаса.

Художник Володимир Поздняков був автором проекту архітектурно-художнього вирішення експозиції та здійснював авторський нагляд за виконанням робіт і художнім оформленням. Декоративно-художні роботи виконали художники і бригади малярів та столярів Художнього фонду України, директор І. Толкачов, столяр-декоратор Богдан Печенюк.

Велика заслуга в оформленні експозиції належить тодішньому директорові Тернопільського обласного краєзнавчого музею Венедиктові Лавренюку.

Експозиція музею в Старому Скалаті розкриває життєвий і творчий шлях великого режисера в контексті історії українського театру. «Ми мислили цей музей не тільки як джерело пам'яті про великого театрального митця – Леся Курбаса, а й як живе вогнище театральної культури. Тут відтворено не тільки новаторський пошук режисера, а й представлене широке уявлення про зародження, становлення і розквіт українського театру, – писав автор експозиційного плану Ігор Ґерета. – За своєю суттю він є експериментальний. Це виявляється в тому, що кожна експозиція виконана в певному стилі, який несе дух певного відтинку часу».

Експонати першої музейної кімнати розповідають про народження, дитинство і юність Леся Курбаса, його навчання в Тернопільській українській гімназії, у Віденському та Львівському університетах. Виставлено книжки з бібліотеки Леся (деякі з автографами)[1], фото родини Курбасів, матеріали про діяльність театру товариства «Руська бесіда», де акторами були Лесеві батьки Степан Янович і Ванда Яновичева, а згодом й він сам.

Окремий експозиційний розділ присвячено гуцульському театрові «Верховина», що його заснував Гнат Хоткевич. У першій половині 1912 р. адміністратором і режисером у ньому працював Л. Курбас.

Привертають увагу фотографії, що відображають участь Л. Курбаса у відзначенні 40-річчя літературної і наукової діяльності Івана Франка.

---

[1] Особиста бібліотека Леся Курбаса зберігається у фондах Тернопільського обласного краєзнавчого музею, куди її передала Валентина Чистякова.

Експозицію продовжують матеріали про перший український стаціонарний театр у Тернополі «Тернопільські театральні вечори». Його заснував Л. Курбас у вересні 1915 р. До трупи театру належали Микола Бенцаль, Володимир Наливайко, Філомена Лопатинська, Марія Єлисеєва, Фавст Лопатинський, Януарій Бортник, Теофіль Демчук, Володимир Калин, Іван Рубчак, Марія Чернявська-Костева, Ганна Юрчакова та ін. Після від'їзду Л. Курбаса до Києва у квітні 1916 р. художнім керівником став М. Бенцаль.

У цій частині експозиції представлено фотографії керівників і трупи «Тернопільських театральних вечорів», сцен із вистав, афіші, програми, особисті речі акторів.

Друга кімната музею висвітлює київський період (1916-1926) у творчості Л. Курбаса – працю в Театрі Миколи Садовського, заснування 1916 р. Молодого театру, 1920 р. – Київського драматичного театру «Кийдрамте», 1922 р. – театру «Березіль», діяльність цих творчих об'єднань.

Представлено рідкісні тогочасні театральні видання, обкладинки журналу «Барикади театру» (1924), відгуки преси, афіші, програми, численні фотографії, макети до вистави «Джіммі Гіґґінз» (художник Вадим Меллер). Серед раритетів – оригінали афіш театру «Березіль», перший і єдиний опублікований Курбасів переклад драматичного твору – «Молодість. Драма кохання в 3 діях» Макса Гальбе (К., 1918), його ж таки інсценізація (у записі В. Василька) Шевченкових «Гайдамаків» ([Х.]: Книгоспілка, 1926) з автографом дарувальниці, колись закоханої в Леся актриси театру «Березіль» Ганни Бегічевої.

У третій музейній кімнаті розміщено матеріали про харківський період (з 1926 р.) очолюваного Л. Курбасом «Березоля», про арешт і трагічну долю творця нового українського національного театру (іл. 4).

В окремому розділі показано творчу співпрацю Леся Курбаса з Миколою Кулішем. Це, зокрема, фото з вистав «Народний Малахій» (1928), «Мина Мазайло» (1929), «Маклена Ґраса» (1933), за які режисер і драматург були політично переслідувані.

У музейних вітринах – примірники журналів «Современный театр» (1928, № 32-33), «Нове мистецтво» (1928, № 10-11 та ін.) з прижиттєвими публікаціями Курбаса і статтями про його творчість, програма вистави Чернігівського драматичного театру за поемою Т. Шевченка «Гайдамаки» в Курбасовій інсценізації.

«Лесь Курбас був не тільки видатним режисером, але й педагогом, – розповідає директор музею Ольга Василишин. – У київський період «Березоля», крім основної роботи в театрі, він керував кафедрою і вів курс майстерності актора в Київському музично-драматичному інституті ім. М. В. Лисенка.

Багато акторів та режисерів «Березоля» не мали фахової підготовки і Курбас постійно шукав ефективних засобів підвищення їхньої свідомості, культури й мистецької досконалості. Режисерська лабораторія театру «Березіль», яку він організував, стала своєрідним інститутом на виробництві, де актори й режисери поєднували творчу роботу з навчанням.

Працюючи у Харкові Курбас вже мало ставив вистави, а віддався педагогічній та науковій діяльності. Спектаклі готують під його керівництвом молоді режисери Борис Тягно, Януарій Бортник, Володимир Скляренко, Кузьма Дігтяренко, Леонтій Дубовик, Борис Балабан та ін.

Велика заслуга Л. Курбаса в тому, що він підніс рівень українського театру, заклав основи режисури як науки, виховав велике гроно режисерів і акторів, які багато десятиліть були окрасою театральної сцени».

Вражають фотоматеріали й документи про політичне судилище над Л. Курбасом, що відбулося 5 жовтня 1933 р., коли великого режисера було звільнено з посади художнього керівника театру, про його переїзд до Москви, арешт, «слідство», суд, вирок, про поневіряння в таборах і на будівництві Біломор-Балтійського каналу ім. Й. Сталіна і... про творчу діяльність навіть в ув'язненні, яку перервала лише куля чекіста в урочищі Сандормох 3 листопада 1937 р.

Багато експонатів музею розповідають про Валентину Чистякову (1900-1984), дружину Л. Курбаса. На фотографіях їх часто бачимо поряд. Сценічну діяльність В. Чистякова розпочала в Молодому театрі, розквітла її акторська обдарованість в «Березолі» (з 1935 – Харківський український драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка), провідною артисткою якого була протягом кількох десятиліть (1922-1959). У 1959-1967 рр. працювала на посаді старшого викладача, а згодом доцента кафедри майстерності актора Харківського інституту мистецтв. Була удостоєна звання народної артистки УРСР і Узбецької РСР з 1943 р. Довгі роки без надії сподівалась на повернення репресованого чоловіка.

У найбільшій четвертій кімнаті музею розгорнуто експозицію про колег і друзів Леся Курбаса. Водночас цю кімнату використовують як залу, розраховану на 80 глядачів.

Тут на невеликій стилізованій «малій сцені Леся» стоїть його скульптурний портрет роботи Л. Лесюка (іл. 5). У залі проводять зустрічі з діячами культури і мистецтва, влаштовують вечори, вистави, академії.

1. Будинок музею садиби Леся Курбаса.

Куточок експозиції в цій кімнаті віддано визначному театральному діячеві Мар'янові Крушельницькому (1897-1963) – уродженцеві с. Пилява на Тернопільщині. Режисер, педагог, він з грудня 1924 р. працював у «Березолі», грав у всіх спектаклях, що ставив Лесь Курбас або режисери-лаборанти під його орудою. Акторові (з 1944 р. – народний артист СРСР) були підвладні всі сценічні амплуа. Серед музейних експонатів, пов'язаних з постаттю М. Крушельницького, бачимо примірники журналу «Театральна декада» (№ 19 (27) від 1-10 вересня 1948 р., № 11 (141) від 11-20 квітня 1952 р.), який видавала Харківська філія Українського театрального товариства, надруковані у 1947 р. книжечки із серії «Майстри радянського мистецтва», присвячені вихованцям Курбасової школи Софії Федорцевій, Євгенії Петровій, Мар'янові Крушельницькому, Данилові Антоновичу, Митрофанові Кононенку, книжки з бібліотеки М. Крушельницького, його режисерські примірники п'єс «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького, «Ярослав Мудрий» І. Кочерги. Ці матеріали передала музеєві дружина Крушельницького, актриса театру «Березіль», народна артистка УРСР Є. Петрова.

Меморіальний куточок народного артиста СРСР Василя Василька (справжнє прізвище Миляєв, 1893-1972), одного з найближчих соратників

Л.Курбаса, людини, яка згодом багато зробила, щоб повернути його чисте ім'я і творчу спадщину українській культурі, відтворює атмосферу, в якій працював цей відомий режисер, актор, педагог, театрознавець. Виставлено його особисті речі: стіл, крісло, шафу, саквояж, вішак, одяг, картини, зокрема із сценою з поставленої в Києві 1918 р. вистави «Горе брехунові» Ф. Ґрільпарцера (Василько – Каттвальд, Курбас – Леон), скульптурки Шевченка і Франка, платівки, книжки з власної бібліотеки, видання кінця 1960-х рр., присвячені Курбасові.

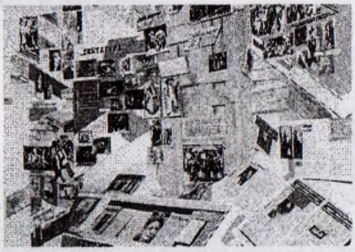
2. Церква безсрібників Косми і Дам'яна в Старому Скалаті.

Експонати з іншої вітрини знайомлять з Ганною Бабіївною (1897-1979), актрисою, уродженкою с. Добромірки на Тернопільщині. Вона була дружиною Я. Бортника (1897-1938), що повторив долю свого Вчителя. З Лесем Курбасом Г. Бабіївна працювала у «Кийдрамте», «Березолі», потім у Харківському українському драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка, виконуючи характерні ролі. У 1937-1942 рр. перебувала на засланні, після повернення продовжила акторську працю. Експонується її портрет, особисті документи, одяг і речі, книжки. Їх передала музеєві дочка цих видатних театральних діячів.

3. Могила Пилипа і Степана Курбасів, діда і батька Леся Курбаса.

Окрему вітрину присвячено Томі Водяному (1886-1973), педагогові, найближчому другові Леся Курбаса гімназійних і студентських років. Після 1913 р. вони деякий час листувалися, підтримуючи дружні стосунки. Представлено фотопортрет Т. Водяного 1934 р., оригінали його листів, адресованих членам історичного гуртка Староскалатської середньої школи (1968), із спогадами про духовну атмосферу, в якій формувався майбутній режисер-модерніст (опубліковані в книжці «Лесь Курбас. Спогади сучасників», К., 1969).

4. Фрагмент експозиції третьої кімнати музею.

У цій кімнаті можна оглянути також портрети Л. Курбаса роботи Романа Безпалкова, Степана Данилишина, Євгена Безніска, Богдана Ткачика, книги, публікації, спогади, ювілейні афіші.

Матеріали останньої, п'ятої музейної кімнати розкривають діяльність Тернопільського академічного обласного драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка від заснування до наших днів.

5. Скульптурний портрет Л. Курбаса роботи Л. Лесюка. Склобетон. Львів, 1961.

Завершують відвідувачі знайомство з музеєм, оглядаючи експозицію про вшанування пам'яті Л. Курбаса, озаглавлену словами Остапа Вишні «Іде Лесь Курбас, а за ним іде нова доба». У ній подано фотографії місць, де встановлено меморіальні дошки на честь великого режисера, дипломи і грамоти пов'язаних з його ім'ям

конкурсів, всеукраїнського фестивалю «Тернопільські театральні вечори», матеріали ювілейних відзначень тощо.

Музей-садибу відвідали сотні тисяч відвідувачів. Вони залишили свої відгуки, що вже стали документами епохи. Ось деякі з них:

* * *

Схвильований до глибини душі цією Курбасовою прем'єрою – відкриттям Музею Леся Курбаса у день його 100-річчя в нього на батьківщині…

Він завжди вірив, що «досягнена на підйомі ступінь осяяння не пропадає. Вона навіки наша власність…» Висоти, яких досяг Театр Леся Курбаса, перевершити важко. То була справді геніальна людина, основоположник українського театру – честь і хвала Вам, його землякам, які так добре вшанували його пам'ять!

Для нас, сучасників, і для наступних поколінь Лесь Курбас був і залишиться взірцем Митця, Людини, Філософа, Майстра.

Неллі Корнієнко та Лесь Танюк. 19 лютого 1987 р.

* * *

Схиляю голову перед отим священним клаптиком землі, на якій засвітилася зоря, ім'я котрій Лесь Курбас. Звідки зійшла на світове театрально-мистецьке небо, щоб вічно опромінювати людські душі творчим неспокоєм і благородним дерзанням.

Спасибі тобі, Земле! Спасибі Вам, земляки, що шануєте цю землю і несете світлу славу Великого Леся!

Євген Дудар. 29 квітня 1987 р.

* * *

Вітаємо велике Курбасове життя, яке повноцінно, творчо триває й нині.

Бути йому завжди на славу українській і світовій культурі.

Спасибі дбайливим, добросовісним людям, які створили цей музей і так оберігають його.

Олесь Гончар, Роман Лубківський, Володимир Вихрущ. 5 червня 1987 р.

* * *

Чорнобривці зайнялися,
Полум'я чудове.
Ми прийшли до тебе, Лесю,
В дні перебудови.
Ні не впав ти від знемоги
В ролі оборонця.
Ох, важкі були дороги,
У Людини Сонця!

Володимир Вихрущ. 26 жовтня 1989 р.

* * *

Низько схиляємо голову перед світлою пам'яттю геніальної людини, ми горді і щасливі, що задуми і ідеї великого нашого земляка живуть в його послідовників і звеличують наш народ, його культуру.

Професор, д. мед. н. В.Ф. Антонів, м. Москва

* * *

Дух Леся Курбаса не вмре, не загине. Він розпрямлює крила, особливо це видно сьогодні. Учімося в нього і мужаймо, нову долю здобуваймо!

Художник С. Федорів, м. Тернопіль. 15 серпня 1989 р.

* * *

Із уст шановної п. Олі оживає, росте, діє, бореться, грає на сцені, перемагає і закриває останню сторінку свого славетного життя наш Земляк Геній, Актор, Режисер, Драматург Лесь Курбас.

Екскурсія закінчена – але не закінчено наше спілкування з великим талантом. Кожен із нас поніс іскорку любові, як запалену свічку, яка буде кликати і світити дорогу до дорогого Леся.

З глибокою вдячністю за щасливі хвилини спілкування

професор, д. мед. н. Оксана Кузів, професор, д. мед. н. Петро Кузів, гематолог ТЦРЛ п. Осінчук Г.І., гімназист 2-Б класу п. Орест Осінчук, м. Тернопіль. 12 грудня 1999 р.

* * *

Дорогі українці! Станьмо на коліна перед великою людиною, мучеником і генієм Лесем Курбасом. Якщо наш народ має право називатись європейським, якщо ми як нація маємо зберегтись у століттях і тисячоліттях, то в цьому є лепта Леся Курбаса. Українська державність взагалі могла виникнути і виникла завдяки багатьом великим синам України, серед яких сяє ім'я Курбаса… Я тут був з дружиною Богданою, з Ігорем Равлівим та Зіновієм Тетюком 28 VII 2005 р. Ніколи не забуду цього дому і Курбасового життя.

Дмитро Павличко

Доторкніться до театрального світу великого митця-модерніста! Відвідайте Меморіальний музей-садибу Леся Курбаса в його рідному краю!

Література

1. Василишин О. Меморіальний музей «Садиба Леся Курбаса» // Музеї України. – 2006. – № 2. – С. 10-12.

2. Василишин О. Меморіальний музей-садиба Леся Курбаса. – Тернопіль, 2007. – 82 с.